

היישוב בתקופת מלחמת העולם השנייה באספקלריה של דו"חות דיפלומטיים פולניים

O wad some pow'r the giftie gie us
To see oursel's as others see us!
It ward frae mony a blunder free us,
and foolish notion.

Robert Burns
'To a Louse' (1786)

שתי התעודות המובאות במאמר זה עשויות לשפוך אור על כמה נושאים העומדים במרכז ההתעניינות של היסטוריונים של עם ישראל במאה ה-20 – ביניהם תגובות היישוב היהודי בארץ ישראל לשואת יהודי אירופה, הדיפלומטיה של התנועה הציונית בתקופת מלחמת העולם השנייה, הצביון הדמוגרפי והחברתי של היישוב באותה תקופה, היחסים בין חוגי הסוכנות היהודית לבין התנועה הרביזיוניסטית, וכן היחסים בין פולנים ליהודים לנוכח חורבן יהדות פולין.

התעודות הן דו"חות שהגישה הקונסוליה הכללית הפולנית בירושלים בסוף שנת 1942 ובראשית שנת 1943 למשרד החוץ של ממשלת פולין הגולה. ירושלים נחשבה אז בעיני הממשלה הגולה לנקודה חשובה ביותר מבחינת הדיפלומטיה הפולנית! מאז פרוץ מלחמת העולם השנייה נתגלעה מחלוקת בין ממשלת פולין לבין הממשלה הסובייטית כאשר לעתידם של אותם אזורים של האימפריה הרוסית לשעבר, שנכללו בתחום המרינה הפולנית החדשה ב-1921, נכבשו על ידי הצבא האדום בספטמבר

1 ראה את הדו"ח של טדיאוש קייירסנובסקי (Kiersnowski), חבר המועצה הלאומית הפולנית, 7.10.1942 (מס' 4985/IA/42), Archiwum Instytutu Polskiego (להלן: AIP), PRM. 88/2/19: " [...] ארץ ישראל היא מרכז תעמולה ממדרגה ראשונה, שכן נמצאים בה כתבים מכל העיתונים האנגליים והאמריקניים [...]". דומה שהממשלה הבריטית אף טיפחה את התפיסה הזאת. השווה למכתבו של פרנק סאברי (Savery), יועץ לענייני פולין במשרד החוץ הבריטי, אל פליקס פרנקובסקי (Frankowski) ממשרד החוץ הפולני, 16.4.1942, Hoover Institution Archives (להלן: HIA), חטיבה: Polish Government (להלן: PG), מיכל 459, תיק 851/E: "The post of Consul General in Jerusalem is going to be a key post for Polish diplomacy: In fact, it will be little less important than that of Polish ambassador in the USSR."

1939, וסופחו לברית המועצות זמן קצר לאחר מכן. הפולנים ייחסו חשיבות רבה להשפעת היהודים בעיצוב דעת הקהל בארצות המערב, ולכן עשו מאמצים לגייס את תמיכת יהודי העולם החופשי בעמדה הפולנית בסכסוך זה.² בהקשר זה שמה הממשלה הפולנית דגש מיוחד על טיפוח יחסיה עם היישוב היהודי בארץ ישראל, שכן לדברי אחד המשקיפים הפולנים, "יהדות העולם מתייחסת לשאלות פולניות-יהודיות בהתאם לדעתם של הגורמים הארצישראליים".³

חשיבות דעת הקהל היהודית בעולם החופשי בכלל, ובארץ ישראל בפרט, בעיני הממשלה הפולנית גברה במחצית השנייה של 1942, עת נדרדרו היחסים בין פולין לברית המועצות ומעצמות המערב גילו נטיות שנתפסו על ידי הפולנים כפרו-סובייטיות. באותה תקופה שיגרה הממשלה הגולה שליחים לארץ ישראל במגמה לקבל ממנהיגי היישוב הבטחה לתמיכה יהודית פעילה בעמדה הפולנית. ברם, דווקא בתקופה זו החלו מגיעים לארץ ישראל חיילים יהודים מהכוחות הפולנים הגולים שפונו באותה עת מברית המועצות, ואתם סיפורים מקוממים על יחס עויין כלפיהם מצד שלטונות הצבא הפולני ועל אפליה אנטי-יהודית במערכת הסעד שהקימה השגרירות הפולנית בברית המועצות עבור פליטים מפולין.⁴ מנהיגי היישוב הציגו את תלונות החיילים היהודים בפני הנציגים הפולנים שאתם נפגשו, דרשו לתקן את המעוות, ואף נתנו פומבי לכמה מהעדויות המרשיעות ביותר.

ממשלת פולין הגולה הכחישה את התלונות היהודיות מכל וכול, אך יהודי העולם לא נתנו אמון רב בדבריה; ואכן דומה שהתלונות היו רובן ככולן מוצדקות.⁵ אולם הפולנים ראו בחוסר האמון מצד היהודים ביטוי של עוינות, ובפרסום שניתן לתלונות החיילים – ניסיון מכוון להשחיר את פניה של הממשלה הגולה בעיני דעת הקהל המערבית. הם אף הביעו חשש, שהתעמולה הסובייטית, שהייתה אף היא מכוונת לכיבוש דעת הקהל היהודית בארצות המערב למען עמדת ברית המועצות בסכסוך שבינה לבין פולין, כבר הצליחה להפוך את היישוב היהודי בארץ ישראל לכלי שרת בידיה.⁶ כך הפכה אפוא שאלת היחסים בין היישוב לברית המועצות למוקד

2 ראה דוד אנגל, "הסכסוך הפולני-הסובייטי כגורם בהתייחסותה של ממשלת פולין הגולה לשואה", שבות, י"ב (1986) (להלן: סכסוך), עמ' 23–42.

3 דו"ח קיריסטובסקי (הערה 1 לעיל).

4 באוגוסט 1941 הוקם על אדמת ברית המועצות צבא פולני גולה בפיקודו של הגנרל ולדיסלב אנדרס (Anders). עקב סכסוכים עם השלטונות הסובייטיים החלט ב-1942 לפנות את הצבא הזה מברית המועצות ולהעבירו למזרח התיכון. מבצע הפינוי התחיל באביב 1942 והסתיים בספטמבר אותה שנה. עם הכוחות המפונים יצאו בין 3,500 ל-6,000 יהודים פולנים, חיילים ואזרחים – מספר מוערך לנוכח העובדה שהיהודים היוו כ-30 אחוז, ואולי אף יותר, מכלל הגולים הפולנים בברית המועצות במלחמת העולם השנייה. ראה, בין השאר, קלמן נוסבאום, והפך להם לרועץ: היהודים בצבא העממי הפולני בברית המועצות, תל אביב 1984, עמ' 23–68.

5 לפירוש ומקורות, ראה אנגל, סכסוך, עמ' 26–34.

6 שם, עמ' 31–32. על ההתעניינות הסובייטית בכיבוש דעת הקהל היהודית במערב, השווה: "Exchange of Letters between M. L. Perlzweig and Lord Halifax, 23.7.1941";

התעניינותה של הדיפלומטיה הפולנית מן המחצית השנייה של שנת 1942. על רקע זה חוברו שני הדו"חות המובאים להלן. מטרתם הייתה, מסתמא, לתת לממשלת פולין אינדיקציה באשר לסיכוייה להטות את לבם של יהודי היישוב לצד הפולני בסכסוך הפולני-סובייטי, לנוכח הניסיונות של הסובייטים להטות את לבם לכיוון השני. אך הנסיבות שבהן חוברו מעניקות לדו"חות אלה משנה חשיבות. החודשים האחרונים של 1942 והראשונים של 1943 היו חודשים גורליים בעיצוב יחסה של ממשלת פולין הגולה לשואה. בנובמבר 1942 הגיע לארץ ישראל נציג פולני בכיר, סטניסלב קוט (Kot), שר הפנים לשעבר בממשלה הגולה והשגריר הראשון של הממשלה הגולה בכרית המועצות. אחת ממטרות ביקורו הייתה להפעיל לחץ על מנהיגי היישוב לתמוך בפומבי בעמדה הפולנית בסכסוך הפולני-סובייטי. אך זמן קצר לאחר בואו, הגיעו לארץ ישראל עדי ראייה לחורבן יהודי אירופה בידי הנאצים, והידיעות שמסרו החדירו סוף סוף לתודעתם של יהודי היישוב את גורל האסון הפוקד את אחיהם. מוזועים מידיעות מחרידות אלה, פנו נציגים יהודים אל קוט בדרישה שהממשלה הפולנית תנקוט צעדים פעילים כדי להציל את שארית יהודי פולין. קוט ניסה לנצל את החרדה של היישוב כמנוף להשגת הצהרה יהודית פרו-פולנית ואנטי-סובייטית בדבר אזורי הספר השנויים במחלוקת. מאמציו אמנם לא הניבו פרי מידי, אך הוא לא הוציא מכלל אפשרות שהמשך הפעלת לחץ בכיוון זה יביא את התוצאה המבוקשת בעתיד, ובעקבות ביקורו נידון העניין בחוגי ממשלת פולין.⁷ במהלך דיון זה נזקקה הממשלה להערכה של השינויים שחלו באוריינטציה של היישוב לגבי פולין וברית המועצות. השוואה בין שני הדו"חות, המובאים בואת, יכלה לספק להם את הפרספקטיבה החיונית.

מחבר הדו"חות הוא ויטולד קורסק (Korsak), שהיה הקונסול הכללי הפולני בירושלים. קורסק לא היה אהוב על היישוב היהודי, בעיקר עקב סכסוך שפרץ בראשית 1941 בינו לבין מנהיגי היישוב בעניין חלוקת כספי סעד פולניים לפליטים יהודים מפולין בארץ ישראל.⁸ בנוסף לכך שררו יחסים מתוחים בינו לבין הקונסול הפולני בתל אביב, הנריק רוסמרין (Rosmarin), שהיה לפני המלחמה ממנהיגי הציונות בפולין וציר בסיים הפולני.⁹ תלונות על קורסק אף הגיעו למשרד החוץ

"Comments by M. L. Perlzweig" in: Lukasz Hirszkowicz, "The Soviet Union and the Jews during World War II: British Foreign Office Documents", *Soviet Jewish Affairs*, III:2 (1973), pp. 75-78

7 ראה אנגל, סכסוך, עמ' 38-40.

8 בינואר 1941 קיבל קורסק הקצבה מיוחדת ממשרד הסעד הפולני, בסך 2,000 לירות שטרלינג, לתמיכה בפליטים יהודים מפולין בארץ ישראל, ועד מאי 1941 חילקו מתוך הסכום הזה רק 700 ליש"ט. השווה את מכתבו של יצחק שוורצברט, חבר יהודי במועצה הלאומית הפולנית, אל שר החוץ הפולני, אוגוסט זלסקי (Zaleski), 19.5.1941, ארכיון יד ושם (להלן: איו"ש) M2/61.

9 השווה מברק י. שוורצברט אל א. רייס, 21.3.1941, איו"ש M2/599.

הבריטי, שיעץ לממשלת פולין להעבירו מתפקידו;¹⁰ ואכן, זמן קצר לאחר חיבור הרו"ח השני, הוא הועבר לקונסוליה הכללית הפולנית בביירות. משתי התעודות הללו עולה, כי קורסק, שהיה ממוצא אצילי, הסתייג מהאנטישמיות הכבדה של הימין הפולני והכיר בנזק שהיא גורמת ליחסים בין פולנים ליהודים. הרו"חות שלו מירושלים (ולא רק אלה המובאים כאן) מעידים בדרך כלל על ניסיון לצייר תמונה אובייקטיבית ככל האפשר של המצב בארץ ישראל, כראוי לדיפלומט מקצועי, אף אם אי אפשר להסיק מהם מסקנה אופרטיבית ברורה.

לקורסק היו מקורות מידע מגוונים על הנעשה ביישוב, ונראה שנעזר בכולם בהכנת הרו"חות המובאים כאן. צוות העובדים בקונסוליה קרא בעיון ובשיטתיות את העיתונות העברית המקומית והכין עבורו תמציות סדירות; הוא ניצל את שירותי המודיעין הענפים של הצבא הפולני בארץ ישראל, ובנוסף לכך קיים מגעים אישיים עם אנשים רבים מהיישוב, וכמוהו גם פקידים אחרים בקונסוליה. ממקורות אלה הרכיב תמונה של הלכי הרוח הדומיננטיים ששררו בקרב היהודים בארץ ישראל, תוך שימת דגש על אותם היבטים שהיו חשובים לדיפלומטיה הפולנית. מאחר שלא היה מעורב ישירות בבעיות המרכזיות שהסעירו את היישוב באותה תקופה, אפשר לראות בקורסק מעין משקיף מן הצד: מחד גיסא, לא הכיר את היישוב מבפנים והתקשה לפעמים להעמיד דברים ששמע או קרא בהקשרם הנכון; מאידך גיסא, יכול היה לעתים קרובות לשים לב לדברים שנעלמו מעיני משקיפים יהודים או בריטים.

העותק המקורי של כל אחד מהרו"חות שמור בארכיון של משרד החוץ של ממשלת פולין הגולה, הנמצא במכון הובר (Hoover Institution on War, Revolution, and Peace) שבקליפורניה.¹¹

10 "It seems to me imperative that the Polish (הערה 1 לעיל) Government should be represented in Jerusalem by a man of intelligence and personality who carries weight with the local Poles and Polish Jews: I am afraid that in the light of the correspondence which has passed through my hands I greatly doubt whether your present Consul-General there fills the bill adequately."

11 HIA-PG, מיכל 700, תיק Mniejszosci Zydzki.

העודה מס' 1:

3 בנובמבר 1942
סודי

הקונסוליה הכללית ירושלים,
של הרפובליקה הפולנית
בירושלים
מס' 851-E-PL/59

הצתק:

לכבוד שר החוץ והפולנין, לונדון

השר פרופ' ד"ר סט. קוט, חיפה
השגריר טדיאוש רומר, קויבישב

בעיית מגעי "הסוכנות היהודית" עם הממשלה הסובייטית
בדבר היהודים אזרחי פולין הנמצאים ברוסיה

לפי ידיעות שאספה הקונסוליה, אין הסוכנות היהודית בירושלים מקיימת מגעים
ישירים עם השלטונות הסובייטיים.

הסיבות לאי קיום מגעים

1. הסוכנות היהודית נמצאת למעשה תחת השפעתם של החוגים הימניים של דעת
הקהל היהודית, החל מהציונים הכלליים (העירוניים) וכלה באנשי "המזרחי"
(האורתודוקסים המתקדמים) ו"האגודה" (האורתודוקסים החרדים). אמנם יש
ל"הסתדרות" (מפלגת העבודה) השפעה גדולה בסוכנות היהודית, ברם בשאלות
הדרושות החלטה נחרצת [והמתקבלות] באמצעות הצבעת חברי ההנהלה, נכשלות
הצעותיה לעתים קרובות.
2. על חוסר המגע גם משפיעים הקשיים הטכניים שבהידברות. בתנאים הנוכחיים
אפשרית הידברות רק:

א. [אם יוצר] קשר בלתי אמצעי עם השגרירויות הסובייטיות בתורכיה ובאנגליה.
במקרה זה תוכל הסוכנות להידבר [עם הסובייטים] רק פנים אל פנים (מאחר שאינה
רשאית להשתמש בדואר הדיפלומטי ובצופן); אולם הגישה לתורכיה סגורה למעשה
בפניה. ובאשר לאנגליה – כמעט שאי אפשר ליצור אתה במהירות קשר.
ב. באמצעות סוכנים קומוניסטים המקיימים קשר עם פעילים קומוניסטים
[יהודים]. הדרך הזאת כמעט בלתי אפשרית, בשל היעדר פעילים קומוניסטים בעלי
משקל בארץ ישראל, ובשל ההשגחה והפיקוח העירניים של האנגלים.
זוהי גם הסיבה לכך, שאיש מעסקני הסוכנות לא היה מעז ליצור קשרים עם
ברית המועצות או להסתכן בשיחה רצינית כלשהי עם הסובייטים.
אחת הראיות לכך שמגעים כאלה אינם מתקיימים היא העובדה, שחבר הסוכנות
[יצחק] גרינבוים, ציר הסיים לשעבר, טוען במכתב שנשלח בשבועות האחרונים

בעניין הוצאת אחותו מרוסיה, שאין לו אישית כל אפשרות להגיש לה עזרה, וכי הסיכוי היחיד ליציאתה הוא אך ורק בעזרת השלטונות הפולניים.

הסיבות המדרבנות את הסוכנות היהודית לחפש לאלתר מגע עם ברית המועצות

1 הרצון העז להוציא יהודים מרוסיה –

א. כדי להציל אותם ממוות ברעב;

ב. כדי לגייס כוחות יהודיים חרשים (בייחוד צעירים), במגמה לחזק את

ההתיישבות החקלאית ואת הארגונים בעלי האופי הצבאי.

על רקע המגמה של הסוכנות להעלות מרוסיה קודם כול את הדור הצעיר, נוצרו לאחרונה בארץ ישראל (אף שעולים צעירים עדיין אין) חיכוכים בין המפלגות. למשל, אנשי "המזרחי" קוראים להעלות צעירים דתיים; אנשי "האגודה" דורשים מתן עדיפות לתלמידי "ישיבות" (בתי הספר לרבנות); אנשי "ההסתדרות" טוענים שיש לתת עדיפות לנוער העובד; ואילו הרביזיוניסטים, אשר אינם שייכים לסוכנות היהודית, אך יש להם ארגון משלהם המכונה "ההסתדרות הציונית החדשה", יוצאים מתוך הנחה שיש להביא צעירים השואפים להילחם למען מולדתם עם נשק ביד.

ג. כדי לשחרר את כספי יהודי פולין שהופקדו בארץ ישראל לפני המלחמה, שהם

כעת בלתי נזילים עקב היעדרות בעליהם.

ההון של יהודי פולין שהופקד בארץ ישראל מהווה שלישי מכלל הרכוש היהודי הלאומי, והוא מושקע בפררסים, בחלקות ארמה בלתי בנויות, בבתים בירושלים, בחיפה ובתל אביב, וכן במפעלי תעשייה (מניות בבתי חרושת). בשל היעדרות הבעלים, הכספים האלה חסומים, או מנוהלים על ידי אנשים שאין להם זכות החלטה או על ידי גורם אנגלי.

2. ייתכן שהתחזקות הלכתי הרוח הפרו-סובייטיים בארץ ישראל, הקשורה בעמדת ההתגוננות אליה נקלעה רוסיה, מהווה אף היא סיבה המדרבנת את הסוכנות היהודית לנסות וליצור מגע.

אם מדובר מבחינה רשמית – הסוכנות היהודית נקטה עמדה אוהדת כלפי רוסיה לראשונה בתולדות ארץ ישראל רק עתה, בעקבות כניסתה של רוסיה למלחמה לצד בעלות הברית. הלכתי רוח אלה גברו לאחרונה במידה ניכרת, ועקב מהלכי המלחמה האחרונים ברוסיה, הם נושאים אופי רגשי במיוחד.

ביטוי לאהדה זו ניתן לפני זמן קצר במהלך סיור בארץ שערכו שני עובדים של השגרירות הסובייטית באנקרה.¹² הם היו אורחי הליגה "V" (הקומוניסטית), שארגנה

12 באוגוסט 1942 הוזמנו המזכיר הראשון והנספח העיתונאי של השגרירות הסובייטית בתורכיה להשתתף בכינוס של הליגה "V" (ראה הערה 13 להלן). הייתה זו הפעם הראשונה שפקדים סובייטיים השתתפו באירוע פומבי שהתקיים בחסות ארגון יהודי בארץ ישראל. במהלך ביקורם בארץ נפגשו השניים עם אישים חשובים מהיישוב. ראה, Shimon Redlich, *Propaganda and Nationalism in Wartime Russia: The Jewish Antifascist Committee in the USSR, 1941-1948*, n.p. 1982, pp. 141-142, (להלן: רדליך).

למענם שורה של עצרות פומביות.¹³ כאשר לשיחות רציניות יותר, היחיד שיכול היה לנהל אותן הוא נשיא הליגה, הפרופ' [שלמה] קפלנסקי. קשה להשיג מידע כלשהו על תוכן השיחות האלה. עם זאת נראה שהן לבשו אופי של גישושים הדדיים ושל ניסיונות ללמוד בלבד, ולא נגעו בנושאים המעניינים אותנו, כגון פינוי יהודים פולנים [מברית המועצות] או עמדת היהודים בשאלת הגבולות המזרחיים של פולין.

הסוכנות היהודית לא קיימה מגעים הדוקים עם האורחים הסובייטים. מר גרינבוים, וכן חברים אחרים בסוכנות, לא הסכימו לערוך לכבודם מסיבת עיתונאים בלשכת העיתונות של הסוכנות (שבראשה עומד יהודי רוסי בשם קלינוב). הסוכנות הטלגרפית פלקור (Palcor), הנתמכת על ידי הסוכנות היהודית, לא דיווחה כלל על ביקור הנציגים הסובייטים. המגע בין האורחים הסובייטים לבין הסוכנות היה מגע של נימוסין בלבד, והתבסס על ביקורים הדדיים.

באשר לפעילות לא רשמית, בדרך כלל בולטת אצל הסוכנות היהודית חשדנות מסוימת ביחס למוסקבה. למשל, הסוכנות אינה רואה בעין יפה את הברכות המוחלפות דרך הרדיו בין ארץ ישראל ליהדות רוסיה, ובישיבה סודית אפילו קיבלו כמה אישים יהודים נזיפה בגין התלהבותם היתרה מרוסיה.

ניסיונות ההתערבות היהודית אצל הממשלה הסובייטית נשאו עד כה אופי אישי; הם נגעו בקבוצות אנשים מוגדרות בדייקנות או ביחידים.

למשל, הרב הראשי של ארץ ישראל [הרב יצחק הלוי] הרצוג, התערב טלגרפית כבר פעמיים אצל השגריר הסובייטי בלונדון, [איוואן] מייסקי, בדבר הרבנים הפולנים הנמצאים ברוסיה. לאחר תשובה ראשונה שלילית הגיעה תשובה הנותנת תקווה ליציאתם.

חבר הנהלת הסוכנות היהודית בלונדון, הד"ר [זליג] ברודצקי, התערב אף הוא אצל השגרירות הסובייטית בלונדון, אך זה היה בעניינים של יחידים והתייחס לכמה אנשים ספציפיים.

חבר אחר של הנהלת הסוכנות היהודית בלונדון, ברל לוקר, עסקן ההסתדרות שמסר למייסקי המחאה בסך 10,000 לירות [שטרלינג] כתרומת פועלי ארץ ישראל למפעל הסיוע לרוסיה, העלה בהזדמנות זו את נושא יציאת האלמנט העובד מרוסיה, והתייחס בעת ובעונה אחת לא רק ליהודים אזרחי פולין, אלא גם ליהודים מהארצות הבלטיות, בסרביה, בוקובינה וכדומה.

13 "הליגה V" למען רוסיה המועצתית" הוקמה באוקטובר 1941 כיוזמת אינטלקטואלים ועסקנים מהיישוב המזוהים עם השמאל הפוליטי, ביניהם שלמה קפלנסקי (נשיא הטכניון בחיפה), שלמה צירולניקוב, עסקן סוציאליסטי לא-ציוני, הפרופ' מרטין בובר והסופר ארנולד צווייג. הליגה זכתה לתמיכה רחבה בקרב כל החוגים הסוציאליסטיים ביישוב. אחת המטרות המוצהרות של הליגה הייתה "לרכוש את תמיכתה של רוסיה המועצתית במפעל הציוני". ליגה "V" למען רוסיה המועצתית, ידיעות המזכירות הארצית, תל-אביב 1943 (עותק בארכיון העבודה, IV 519); ראה גם רדליך, עמ' 138 ואילך.

בהשפעת הסוכנות היהודית התערבו נציגין] הקונגרס היהודי העולמי, ד"ר נחום גולדמן והרב סטפן וייז פעמיים אצל [השגריר הסובייטי בארצות הברית, מקסים] ליטבינוב בדבר יציאתם מרוסיה של כמה אנשים שפעלו רבות למען הציונות (שמותיהם נמסרו), כמו למשל נשיאי ארגונים ציוניים מקומיים בפולין, נשיאי קהילות יהודיות ומועצות עירוניות, נשיאי לשכות ארץ ישראל בפולין וכו'. בנוסף לכך התערבה בכמה מקרים נשיאות הפרוציה המאוחדת של יהודי פולין בארצות הברית.

התגובות לביטוינות ההתערבות של הקונגרס היהודי ושל הפרוציה של יהודי פולין היו שליליות. הרוסים טענו, כפי שנמסר בדו"חות חסויים שנשלחו מאמריקה לסוכנות היהודית, כי אינם יכולים לגזור גזרה שווה מאזרחים פולנים [שהם] פולנים נוצרים שורשיים ליהודים.¹⁴ רק הצבא, אמרו הרוסים, מהווה יוצא מן הכלל. מר [רפאל] שפר, שליח הסוכנות היהודית בטהרן, היה אמור לאחרונה לקשור קשרים על בסיס פרטי, בעזרת כספים שמקורם בסוכנות היהודית ובאמריקה. הוא היה אמור לפתוח צינוורות פרטיים מסוימים בטהרן, שהיו אמורים כביכול להוביל אל ה-NKVD. בתיווכו של שפר שולחים כמה אנשים כסף מארץ ישראל לקרוביהם באירן וברוסיה. היהודים מקווים שבדרך זו יוכלו להגיע להסכם כלשהו עם רוסיה בדבר יציאתו מרוסיה של הנוער היהודי לכל הפחות.

ערב המלחמה היה שפר מנהל המשרדים הארצישראליים בוורשה. בזכות עבודתו בתחום הסוציאלי קיבל אות הצטיינות, וכעת הוא מועמד לקבל אות שני מסוג זה. בכסף שהעביר מוורשה, בעת שהיה ממונה על חלוקת רשימות עלייה, הוא קנה בית גדול בחיפה.

אין ספק, שבכל הקשור לפולין מנהל שפר מדיניות דו-פרצופית. מקרה שאירע לא מכבר יכול לשמש דוגמה לכך. שפר הפקיד בידי אחד הפקידים הפולנים הנעים מטהרן לירושלים דו"ח שטען, שהיחס כלפי היהודים המפונים מרוסיה הוא טוב, שאין כל תלונות באשר לטיפול הסוציאלי בהם ברוסיה וכו'. הפקיד שבידו הופקד הדו"ח פנה אל הסוכנות היהודית בבקשה לפרסמו בעיתונות העברית. גרינבוים

14 29-ב נובמבר 1939 הכריז הסובייט העליון ש"אזרחים פולנים לשעבר, שנמצאו על ארמת המחוזות המערביים של אוקראינה ורותניה הלכנה כאשר אלה סופחו לברית המועצות (ב-1 וב-2 בנובמבר 1939) יחשבו מעתה לאזרחים סובייטים." לאחר חידוש היחסים הדיפלומטיים בין ברית המועצות לפולין ביולי 1941, הכריזו הסובייטים על נכונותם להכיר באזרחות הפולנית של בני הלאום הפולני מהשטחים המסופחים; אולם ב-1 בדצמבר 1941 הודיעו לממשלת פולין כי ויתור לכאורה זה "אינו יכול בשום מקרה לשמש בסיס להכרה רומה באזרחותם הפולנית של בני לאומים אחרים, לרבות אוקראינים, ביילורוסים ויהודים." מדיניות זו של הממשלה הסובייטית הקשתה, בין השאר, על המאמצים של ארגונים יהודיים להביא ליציאתם של יהודים פולנים מברית המועצות. על נושא אזרחותם של יהודים פולנים מברית המועצות, ראה, בין השאר, יוסף ליטבק, "שאלת האזרחות של יהודים יוצאי פולין מברית המועצות (1941-1943)", בחינות, ז' (1977).

וחברים אחרים בסוכנות התנגרו לכך התנגדות עזה. ברם, מאוחר יותר, בדרך אחרת, שיגר שפר דו"ח שני, המבטל לחלוטין את כל הנאמר בדו"ח הראשון, בטענה שהדברים נוסחו רק מתוך נימוס. לדו"ח השני התייחסו כאל מסמך סודי ביותר, המיועד להפצה פנימית בלבד בין חברי הסוכנות, לצורך התמצאות בנושא.

התעניינות כללית יותר מצד הסוכנות היהודית במגעים עם השלטונות הסובייטיים, אין ספק שהיא בעלת אופי טקטי בלבד וקשורה במאבק הצפוי בעתיד, לאחר המלחמה, על גורל יהודי ארץ ישראל. הסוכנות היהודית הייתה יכולה לחפש את תמיכת ברית המועצות במאבק הזה (וכמו כן, אגב, את תמיכתה של כל מדינה אחרת) כמשקל-נגד למדיניות הבריטית במזרח התיכון. [אולם] כל תכנית או התחייבות מרחיקת לכת לגבי הסובייטים נראית פחות סבירה, שכן זו הייתה מובילה לכיוון הנוגד את מדיניות הסוכנות היהודית והזרועות המבצעות של הציונות הפוליטית. הלא קשה להניח, שהסובייטים יאותו לתמוך בתכניות הציוניות לגבי ארץ ישראל.

התעניינות רוסיה הסובייטית בשאלת מגע אפשרי עם הסוכנות היהודית

ייתכן שרוסיה הסובייטית תהיה מעוניינת לנצל ולפתח את הלכי הרוח האוהדים בקרב יהודי ארץ ישראל שכן אלה עשויים לשרת אותה בתכניותיה לגבי המזרח התיכון והרחקת בריטניה הגדולה משם בעתיד. דומה שהבעיה הזאת כבר מטרידה את השלטונות האנגליים.

עם זאת נראה, כי הסוכנות היהודית, לפחות עקב צביונה הפוליטי, לא תוכל לשתף פעולה עם הסובייטים. בנוסף לכך, אם יש בכלל על מה לדבר בשאלת עליית היהודים לארץ ישראל, ספק אם הסובייטים ירצו לשאת ולתת בנושא עם הסוכנות היהודית. לו עשו כך, היו הסובייטים נסוגים למעשה מהעיקרון המתייחס ליהודים כאל אורחים סובייטיים, דבר שהיה מערער את הטיעון שלהם לגבי השטחים שבמזרח. לכן אין להניח שעסקה כלשהי בין הסובייטים לסוכנות היא אפשרית. לעומת זאת, הסובייטים יוכלו להיעזר בכוא הזמן בקבוצות השמאל הארצישראלי, כגון השומר הצעיר או פועלי-ציון.

התייחסות הסוכנות היהודית לנושאים פולניים אופי כללי

בירושלים [פועל] משרד [לעניינים פולניים] של הסוכנות היהודית (בהנהלת ציר הסיים לשעבר, אפולינרי הרטגלס), ובתל אביב פועלת שלוחה שלו (בהנהלת המזכ"ל לשעבר של הוועד הפועל הציוני בלבוב, ד"ר אברהם סטופ). שני אלה הם חברים בנציגות יהודי פולין בארץ ישראל. שני המשרדים נתמכים חלקית על ידי כספי הקונגרס היהודי העולמי, והם אוספים במסירות את כל החומר הנוגע ליחס הגורמים הפולנים ברוסיה אל היהודים. באופן כללי רווחת כאן הדעה, שבתקופת שהותו של השגריר פרופ' קוט (Kot) בברית המועצות, לא הייתה כל אפליה בחלוקת המענקים;

אך כעת, טוענים, החלוקה אינה צודקת, ולכן התנגד בזמנו הציר לשעבר גרינבוים לפרסום המכתב של שפר שנשלח באמצעות אחד הפקידים הפולנים.

פקידים ספורים מדרג שני בסוכנות היהודית מתייחסים באופן כללי לנושאים פולניים בצורה חיובית. לעתים קרובות הם מגבשים את דעותיהם בהתאם לארץ האירופית שממנה באו, ובהתאם למפלגה הפוליטית שאליה הם שייכים כאן. כל חברי הסוכנות כמעט מתייחסים באהדה לממשלת פולין, אם כי לעתים קרובות הם נוקטים עמדה ביקורתית לגבי אישים מסוימים הממלאים תפקידים בלונדון או בחו"ל. אך אין הרברים אמורים לגבי אישים הידועים בהשקפותיהם הדמוקרטיות. עם אלה הנוקטים עמדה ביקורתית בנושאים פולניים מסוימים נמנה לעתים קרובות ביותר הציר לשעבר גרינבוים, אדם לא-עקבי בדרך כלל (היהודים עצמם מאשימים אותו בכך), המותקף בחריפות ללא תקדים על ידי המפלגה הרביזיוניסטית. שרתוק (מהמחלקה המדינית של הסוכנות היהודית) נוקט תמיד עמדה זהירה בשאלות עקרוניות; ראש מחלקת העלייה, [אליהו] דובקין, יהודי רוסי, אינו מתמצא בנושאים פולניים; אולם עמדה חיובית ביותר, עניינית, נוקט ראש מחלקת המסחר והתעשייה, ד"ר אמיל שמורק מלבוב, אשר על אף שלקח על עצמו תפקיד חשוב בסוכנות, לא קיבל עד כה אורחות ארצישראלית ונשאר כמקודם אורח פולני. לפני המלחמה היה חבר מועצת העירייה בלבוב וראש הוועד הפועל של הארגון הציוני. על רקע העמדה של גרינבוים, הקוראת לעיכוב איסוף הכספים למען הגולים היהודים ברוסיה, הגיעו גרינבוים ושמורק, שדעתו שונה, לחיכוכים חמורים בישיבות הסודיות של הוועדים להגשת סיוע ליהודי פולין ברוסיה. מצד שני, היה זה אותו גרינבוים, ולא אחר, שלאחר חתימת ההסכם הפולני-סובייטי כתב מאמר בביטאון הראשי של הסוכנות היהודית, "העולם", ובו טען כי "לבוב הייתה, הוזה, ותהיה עיר פולנית". לעומת זאת, בישיבת השותפים לעבודה של איגוד היהודים הפולנים בירושלים לא היסט גרינבוים לנזוף באותם מהגרים יהודים ציונים מפולין, שהתגייסו לצבא הפולני בארץ ישראל. הוא אפילו הזכיר שמות שניים מהם המשרתים עתה בצבא הפולני בארץ ישראל, וחתם את הנזיפה שלו במלים: "לעולם לא אשכח להם, שלא הלכו לצבא יהודי". (מדובר בשני עסקנים ציונים ותיקים, שבאו לארץ ישראל בזמן המלחמה, אך התגייסו לצבא הפולני.) הוא גם אינו שומר בסוד, שדעתו על רוסיה שלילית, אף שבנו היה אוהד מושבע של הקומוניזם ונידון לכמה שנות מאסר בגין פעילות קומוניסטית. אך גם בתחום זה אפשר לצפות לחוסר עקביות במדיניותו (למשל, התנגדות לעריכת מסיבת עיתונאים לכבוד נציגי השגרירות הסובייטית מאנקרה).

הצבא

הסוכנות היהודית סבורה, כי יהודים המבקשים להתגייס, אינם מתקבלים לצבא הפולני המתגבש ברוסיה. גם המשרד הירושלמי, גם שלוחתו בתל אביב, הכינו שורה שלמה של רשימות בסוגייה זו. עדויות נגבו מקצינים יהודים המשרתים בצבא

הפולני שהגיע כעת לארץ ישראל, וכן מחיילים יהודים. העדויות עולות וזו עם זו בקנה אחד: "ברוסיה גיהינום. צריך להציל כל מי שאפשר." היחסים החברתיים והפוליטיים ברוסיה הוצגו בגוונים הקודרים ביותר. באשר לגיוס יהודים לצבא הפולני, נתגלו סתירות בעדויות. הדבר תלוי במקום בו נערך הגיוס – כך סיפרו בעלי העדויות. בדרך כלל הועלו תלונות על האנטישמיות הרווחת בקרב החוגים האחראים על גיוס אזרחים פולנים על אדמת רוסיה. "היו מקרים," סיפרו כמה עדים, "שכאשר יהודי הציג עצמו כארי (aryjczyk), הוזמן ללשכת הגיוס כומר, שבחן אותו על הקטכיזים. היו גם מקרים, שקצינים סובייטים, ששירתו ליד לשכות הגיוס, הטילו ספק בהצהרתו של יהודי שהתייצב ושילחו אותו – כך העידו קצינים וחיילים יהודים שהגיעו מרוסיה – חזרה לחיים האזרחיים, באמרם: 'לא נכון, אתה יהודי.'"

בארכיון של המשטר המיוחד של הסוכנות בירושלים, שבראשו עומד הציר לשעבר הרטגלס, נמצאים כל העתקי ההתכתבות שניהל שפר בטהרן עם השלטונות הפולניים, הסובייטיים, האנגליים והפרסיים. עקב המאמץ שהשקיעה הסוכנות ניתן לדעת בוודאות גמורה מי התנגד ליציאת היהודים מרוסיה, מי פעל נגד גיוס המוני של יהודים לצבא הפולני, מי הביא להעברת יהודים במדים פולנים לאירן, משם ברחו והתגלו כסוכני ה-NKVD.

במחלקה זו מצויה, בין השאר, הצהרה כתובה מטעם השלטונות הסובייטיים, לפיה הם מסכימים ליציאת היהודים, אך הפולנים מסרבים. הצהרה זו עומדת בניגוד לזו שמסרו שני נציגים דיפלומטיים סובייטיים בלונדון ובמוסקבה. גם מצוי שם מסמך בחתימת [ראש המטה הפולני בכרית המועצות] הגנרל [זיגמונט] שיסקו-בוהוש (Szysko-Bohusz), הקובע כי לפולנים אין כל התנגדות ליציאת יהודים אורחי פולין מרוסיה, אך בתנאי שזה לא יבוא על חשבון המכסה הצבאית.

רכוש יהודי פולין

שני המשרדים, הן הירושלמי והן התל אביבי, עורכים רישום של ההפסדים שנגרמו ליהודים בעת מבצע ספטמבר. מתראיינים אנשים שעזבו את פולין בזמן ההוא, ולשני המשרדים יש כבר כרכים עבים של רשימות, תמונות, סטטיסטיקה וכדומה. החומר הזה ערוך לוועידת השלום העתידה להתכנס, ואליו מסופח גם "הספר השחור", שהוציאה ממשלת פולין.

טיפול הסוכנות היהודית בנושאים פולניים

הסוכנות היהודית רושמת גם קולות חיוביים מרוסיה באשר לגורמים הפולניים. על קבלת 4 לירות [אטרלינג] לכל יתום (הילדים היתומים היהודים שהגיעו זה עתה מרוסיה) מסר פלקור בהרחבה במברק לכל העיתונים היהודיים באמריקה בידיש ובאנגלית.

כמה אנשים שהגיעו על סמך ויזות אנגליות, סיפרו על הסיוע המבורך שקיבלו

משגרירות פולין בקויבישב.¹⁵ במשרד המטפל באופן מיוחד בעניינים אלה נמצאים עותקים של מכתבים ששלחו יהודים לקרוביהם בארץ ישראל, המעידים על היעדר משוא פנים מצד פקדי המדינה הפולנים בקויבישב ועל עזרתם לפליטים ללא הברל לאום ודת. בהגיעה לירושלים מסרה אישתו של הצייר (אמיל) זומרשטיין¹⁶ לגרינבוים ולחברים אחרים בסוכנות, בשיחה בת כמה שעות, דיווח מחמיא ביותר על יחסם של הגורמים הפולנים ברוסיה ליהודים.

כמו כן דווח, למשל, על פקיד הספרייה של האוניברסיטה העברית בירושלים, מר דיסטנפלד, שפנה במברק למצביא העליון ווראש ממשלת פולין הגולה הגנרל (ולדיסלב) שיקורסקי (Sikorski), בבקשה לעזור לסרן (מיל) דיסטנפלד, לאישתו הרופאה ולילדו, שפנו מלבוב לפני רוסיה, בהזכירו כי הסרן דיסטנפלד היה השליש של הגנרל שיקורסקי בשנת 1920. כעבור זמן קצר הגיעה התשובה של ראש הממשלה, שהטיל על הנספח הצבאי בשגרירות פולין בקויבישב לסייע לאישתו של דיסטנפלד ולילדו, והורה לפתוח בחיפוש אחר הסרן דיסטנפלד, השוהה כפי הנראה בארץ פרנץ יוזף (אי בים הארקטי).

באמצעות השירות העיתונאי של הסוכנות היהודית הועברה לעיתונות האמריקנית הידיעה, שהשגרירות הפולנית פרשה את חסותה על הצייר זומרשטיין, אחרון מנהיגי יהדות פולין ערב המלחמה. עיתונים אמריקניים רבים הכניסו את הידיעה הזאת לכותרותיהם, בליווי הערות אוהדות ביותר.

סוכנות הידיעות פלקור, הכפופה לסוכנות היהודית, מתייחסת בדרך כלל לנושאים פולניים באהדה, וברוח זו מפיצה ידיעות בעולם. הסוכנות הטלגרפית היהודית בירושלים מתייחסת בחוסר אהדה לנושאים פולניים; היא צדה ידיעות בלתי מחמיאות, לעתים קרובות בעלות אופי סודי, וכן עוברת לעתים קרובות בשתיקה על נושאים חיוביים מבחינת האינטרס של פולין.

בסיום יש לקבוע, כי העיתונות הארצישראלית פועלת בהשפעת הסוכנות היהודית, שהיא המוסד העומד בראשה, ומתייחסת לנושאים פולניים באהדה. היא מדפיסה בהרחבה כתבות של הסוכנות הטלגרפית הפולנית, מפרסמת את דבריהם של אישי מדינה פולנים מרכזיים, ומקדישה מאמרים מיוחדים ונרחבים למאורעות

15 קויבישב (Kujbyszew או Kuibyshev) היא עיר ברית המועצות, הנמצאת בגדה המזרחית של נהר הוולגה, כ-550 ק"מ מדרום-מזרח למוסקבה. ב-16 באוקטובר 1941, לנוכח האיום הגרמני על מוסקבה, נעשתה קויבישב הבירה הזמנית של ברית המועצות. לשם הועברו רוב מוסדות הממשלה הסובייטית, וכן השגרירויות הזרות, לרבות שגרירות פולין.

16 אמיל זומרשטיין, איש לבוב, היה ממנהיגי הציונים הכלליים בפולין בין שתי מלחמות העולם, וכיהן כציר בסיים הפולני. הוא הוגלה לפני ברית המועצות על ידי הסובייטים ב-1939 ולא שוחרר ממעצרו לאחר הכרזת החנינה לאזרחים הפולנים שפורסמה באוגוסט 1941. גורמים יהודים ופולנים התערבו תדירות אצל השלטונות הסובייטיים כדי להשיג את שחרורו, אך ללא תוצאות. זומרשטיין שוחרר רק בשנת 1944 וצורף ל"ועד הפולני לשחרור לאומי" שהקימו הסובייטים כמנוף לתפיסת השלטון בפולין המשותפת. ראה חנה שלומי, "יהודי פולין בברית המועצות במלחמת העולם השנייה - הערות והבהרות", שבת, י"א (1985), עמ' 111-112.

החשובים ביותר בחיי פולין והממשלה הפולנית. רק "דבר" (ביטאון הציונים-הסוציאליסטים) מרשה לעצמו לפעמים גישה בלתי אוהדת.

ענייני ארץ ישראל

אין להוציא מכלל אפשרות, שהרמזים בדבר שיתוף הפעולה של הסובייטים עם הסוכנות היהודית נובעים ממקורות רביזיוניסטיים.

ההסתדרות הציונית החדשה (הרביזיוניסטים) היא גוף חדש יחסית על אדמת ארץ ישראל. היא מייצגת פלגים קיצוניים ביותר של דעת הקהל היהודית, אשר טוענים כי ארץ ישראל קטנה מכדי ליישב בתחומה את רוב היהודים. הרביזיוניסטים רוצים להשיג גם את עבר הירדן, תוך גירוש כל האוכלוסייה הערבית משתי הארצות האלה, ותוך קניית כל האדמות שבידי הערבים והעברתם לשטחים אחרים. מנהיגי ארגון זה טוענים, כי יהדות העולם כה עשירה, שהיא יכולה לרכוש עבור כל ערבי המגורש מארץ ישראל או מעבר הירדן בית וחלקת אדמה בארץ אחרת.

הרביזיוניסטים מתנגדים בין השאר למאמצי הארגון "איחוד", שבראשו עומד הרקטור לשעבר של האוניברסיטה העברית (יהודה) מגנס, החותר להסכם עם הערבים. עם זאת, למאמצי "איחוד" אין ככל הנראה סיכויים להצלחה, וזאת בשל העמדה השלילית שנקטו בשאלה זו ציוני ארץ ישראל ואמריקה. על השקפותיהם של האחרונים דיווח יושב-ראש הנהלת הסוכנות היהודית בן-גוריון, שחזר לירושלים מארצות הברית.

הרביזיוניסטים מצדדים לגמרי בתכניות הבתר-מלחמתיות של ממשלת פולין בנוגע למיעוט היהודי המתגורר על אדמת פולין.¹⁷ בקונגרס שלהם בלונדון נשא דברים פרופסור [אולגיירד] גורקה¹⁸ מטעם ראש הממשלה והמצביא העליון, הגנרל ולדיסלב שיקורסקי.

באשר לאדמת ארץ ישראל, הם משתדלים לנפח את סכנת ההשפעות הקומוניסטיות לאחר המלחמה, כדי לתת גיבוי לתזוה שלהם. [אריה] אלטמן אמור היה לשים דגש מיוחד על הסכנה הזאת בשיחתו עם [ונרדל] וילקי,¹⁹ וזה אמור היה לעורר את התעניינותו הערנית של השליח האמריקני.

(-) 1. ר. קורסק

הקונסול הכללי של פולין

17 על היחסים בין הרביזיוניסטים לממשלת פולין, ראה דוד אנגל, "הברית הנכזבת: התנועה הרביזיוניסטית וממשלת פולין הגולה, 1939-1945", הציונות, מאסף ר"א, תל אביב 1986.

18 אולגיירד גורקה (Gorka) שימש בימי מלחמת העולם השנייה מנהל מחלקת המיעוטים הלאומיים במשרד החסבה הפולני. ב-16 באוגוסט 1942 צהיר כנאום בכינוס של הרביזיוניסטים באנגליה, כי הממשלה הפולנית מוכנה "לתמוך בשאיפות הלאומיות של היהודים במקרה ובמידה שהיהודים עצמם יבקשו את תמיכתה." ראה "Poland and her Jews", *Jewish Chronicle*, 21.8.1942.

19 ונדל וילקי (Willkie) היה המועמד של המפלגה הרפובליקנית לנשיאות ארצות הברית ב-1940.

תעודה מס' 2:

12 בינואר 1943

סודי בהחלט

הקונסוליה הכללית ירושלים,
של הרפובליקה הפולנית
בירושלים
מס' 233/PL

לכבוד

מר ארווארד ראצ'ינסקי (Raczynski)

שר החוץ

לונדון

בר"ח זה ברצוני להבהיר לאדוני השר נקודות מסוימות בתמונה הפוליטית של ארץ ישראל כיום, לא באמצעות ניתוח התכניות והפעולות של המפלגות השונות, כי אם באמצעות קובץ התרשמויות שהצלחתי לאסוף בשורה של תצפיות, פגישות ושיחות תוך כרי עבודתי בשטח.

נרמה לי שאיש כבר לא מאמין בפתרון השאלה היהודית על ידי הגירת המונים יהודים מהתפוצות לארץ ישראל. (אולי צריך להוציא מכלל זה את ההסתדרות הציונית החדשה, הרביזיוניסטים, כפי שהם מכונים.) אפילו השמדת היהודים בידי הגרמנים, שהיא כה אכזרית, לא תפחית את מספרם לרמה כזאת, שכושר הקליטה של ארץ ישראל, אף בגבולותיה המירביים, יספיק לקליטת הרוב המכריע של העם היהודי. על כל פנים, איש מבין היהודים (שוב, להוציא את הרביזיוניסטים) אינו חותר בכיוון זה. אמנם הציונים עדיין מצהירים היום, "שבניית ארץ ישראל בהחלט חשובה להם יותר מהצלת ההמונים היהודים באירופה", אולם ארץ ישראל הבנויה אמורה להיות מקום מגורים רק לחלק מהיהודים, כשרובם יישארו כמקודם בתפוצות. ההגירה לארץ ישראל חייבת להיות עניין של רצון חופשי, וניצחון הדמוקרטיה חייב להבטיח דווקא את חופש הרצון הזה. בסופו של דבר, המלה "הגירה" מקוממת את היהודים, ורק הרביזיוניסטים מזכירים אותה בגלוי כחלק מדרישותיהם הפרוגרמטיות. כאשר דעת הקהל היהודית (לרבות הסוציאליסטים) תבעה לאתרונה מממשלות בעלות הברית שתפעלנה השפעה על הגרמנים ותשגנה מהם את יציאת היהודים מהשטחים הכבושים, וכן הביעה נכונות לקלוט אותם בארץ ישראל בהסכמת השלטונות המנדטוריים, ציינו הרביזיוניסטים בתרועת ניצחון, שאותן מפלגות יהודיות, שהתנגדו להם, מקבלות עתה, מאוחר מדי, את תכניתם.

ב-1942 ערך ביקור במזרח התיכון, ברוסיה ובסין. בכל הארצות האלה נפגש עם דמויות פוליטיות רבות. הוא תמך במדיניות המלחמה של יריבו הפוליטי, נשיא ארצות הברית פרנקלין רוזבלט (Roosevelt), דבר שהגביר את חשיבותו בעיני גורמים רבים מחוץ לארצו, אך עורר התנגדות רבה במפלגתו. ראה Wendell L. Willkie, *One World*, New York 1943

אלה הרואים בארץ ישראל את הפתרון המלא או החלקי לבעיה היהודית, מתמקדים בשתי שאלות: אדמה ובני אדם. הם מבינים, שהשטח הנוכחי של ארץ ישראל לא יספיק לאוכלוסייה היהודית האמורה להגיע בעתיד, ולכן עוסקים בעקשנות הולכת וגוברת בתכניות לגאול אדמות מהערבים בארץ ישראל, בעבר הירדן, ואפילו בסוריה ובלבנון. אין לסמוך על ההגירה מרצון – ובעולם הדמוקרטי העתידי לקום, תצטרך ההגירה היהודית לארץ ישראל להיות מוגבלת לסוג זה של הגירה – כדי להבטיח ארץ ישראל יהודית בעלת ריכוז גדול דיו של תושבים. ברור ובטוח לגמרי, שכל קהילת היהודים השוהים כעת בארץ ישראל תגלה נטייה להגר חזרה בתום המלחמה, אם גרמניה תובס. ארחיב את הדיבור על כך בהמשך. בשל המודעות לכך, גדלה ההכרה בחשיבותו של כל פרט ופרט בקרב היהודים המבקשים לבנות את ארץ ישראל מחדש, ומכאן המאמצים מלאי הראגה והחרדה למען כל ילד יהודי, הן באירופה הכבושה הן בברית המועצות, שאפשר להציל עבור ארץ ישראל, שכן ילדים אלה צפויים להישאר בארץ ישראל, כדי להיות בוגיה ומגיניה.

מן המשפטים הספורים הנ"ל אפשר לראות בבהירות בפני אלו בעיות עומדים הניסיונות לפתור את השאלה היהודית באמצעות ארץ ישראל. ועד כאן לא הזכרתי אף לא מלה אחת בעניין ההתנגדות הערבית, אשר שקטה עקב תנאי המלחמה, אך לא נחלשה כל עיקר. צבא רומל (Rommel) עוד לא הספיק להתקרב לחוצות אלכסנדריה, וכבר נטלו הערבים קצרי הרוח את הסכין לידם. הדבר לא היה קורה, כמובן, ללא התערבות סוכני מעצמות הציר, אך השנאה הישנה שיחקה פה תפקיד עיקרי. ניסיונות ההתקרבות הערבית-יהודית, תכניות הפררציה השמית (ד"ר מגנס) וכדומה, נדחים על ידי שתי הקהילות הנצות. השלטונות המנדטוריים הבריטיים, הממשיכים בעקבות במדיניות הפתלתלה של המושל הרומי פונטיוס פילטוס, אינם יכולים להיחשד באהדה לדרישות היהודיות בעשרים השנה האחרונות. מי שעקב אחר הטקטיקה של אנגליה בוועדת המנדט בז'נבה, קיבל תמונה מדויקת של המדיניות הבריטית בארץ ישראל. יחס היהודים אל המדיניות הזאת בא לידי ביטוי בהפצת שמועות – המבטאות אך ורק את כמיהותיהם – לפיהן אמור כביכול המנדט לעבור בתום המלחמה מידי בריטניה הגדולה לידי ארצות הברית.

הציבור היהודי בארץ ישראל מהווה פסיפס הטרוגני ללא תקדים של תרבויות ואורחות חיים. פרט לחרדים, שהיו מנותקים מהחברה הסובבת אותם, מבודדים ממנה על ידי חומת הגטו הסמלית שהקימו מרצון, רוב היהודים שבאו לארץ ישראל בהשפעת המאורעות הפוליטיים של השנים האחרונות והמלחמה הם יהודים גרמנים, צ'כים, פולנים, הונגרים, רומנים וכו'. הם הביאו אתם את דרכי החשיבה, המנהגים, המסורת, התרבות וכו' של העמים שחיו בקרבם כמשך דורות מספר. יש לזכור, שהיהודים שבאו לארץ ישראל מרצון, בשל דבקות ברעיון הציוני, הם מיעוט מזערי.

לאור זאת אפשר לקבוע, פחות או יותר בוודאות, כי כל היהודים האירופים הנמצאים כאן רוצים מאוד לחזור לארצות שעזבו. ייתכן שבקרב הנוער נוצרה

פטריוטיות ארצישראלית ושהנוער היה רוצה להישאר פה; ייתכן שהילדים שנולדו והתחנכו כאן מרגישים את עצמם קשורים לאדמה הארצישראלית; ייתכן שהפרולטריוט החרדי, הנבער, השקוע באפלת האמונה הטפלה, היה מעדיף למצוא מנוחה על האדמה הזאת.

צפייה בריכוזי היהודים בני הארצות השונות השוהים כאן, המטפחים בינם לבין עצמם קשרים הדוקים ביותר, לא רק חברתיים, מה שמוכן ביותר, אלא גם ארגוניים, מובילה למסקנות מפתיעות ביותר.

אחת מהן היא הפטריוטיות הגרמנית הגלויה, העקבית והעיקשת של היהודים יוצאי גרמניה. היהודים יוצאי גרמניה אינם מסתירים את העובדה, שהם מתייחסים לשהותם בארץ ישראל כאל *malum necessarium*, ולשיבה לגרמניה, שאת תרבותה, אורח חייה וכו' הם מעריצים בגלוי, כאל תכלית החיים. הם מתנגדים מושבעים של ה-Vansittartism²⁰, וכן של עמדתנו, שאין הבדל בין גרמני לגרמני. לדבריהם, קיים רוב של "גרמנים טובים", אלא שלפי שעה הם אחוזי אימה מפני הסוציאליסטים הלאומיים ו"הגסטאפו". הביטאון של אנשי "המזרח", היהודים הרתיים המתקדמים, "הצופה", הציג בימים האחרונים של דצמבר 1942 את הטענה, כי הטבח ההמוני של יהודי פולין אפשרי בשל הפסיביות של הפולנים, וכי לעומת זאת לא היו אנשי היטלר יכולים להוציא אותו אל הפועל בגרמניה, שכן הציבור הגרמני היה יוצא באופן פעיל להגן על היהודים. היהודיות, אורחות ארץ ישראל שהגיעו הנה לאחרונה מגרמניה בעקבות החלפתן בצעירות גרמניות,²¹ מספרות כי יהודי גרמניה מקבלים תבילות כסף ומזון מגרמנים אלמונים. טענות לא-מאומות אלה משמשות בסיס למתיחת ביקורת על הציבור הפולני במולדת, שכביכול אינו עוזר ליהודים.

באשר ליהודים יוצאי אוסטריה, מההתבטאות האחרונה של ד"ר אוסקר גרינבוים, מנהיג הציונים האוסטרים, אפשר ללמוד על יחסם למולדתם הקודמת. בעיתון "הבוקר" הוא התקיף בחריפות אותם יהודים אשר עתה, בארץ ישראל, חולמים על

20 Vansittartism הוא מונח הנגזר משמו של מנכ"ל משרד החוץ הבריטי בשנים 1930-1938, רוברט גילברט ואנטיסמארט. הוא מתייחס לתורה פוליטית הקובעת כי מאז מלחמת פרוסיה-צרפת (1870-1871) תמך העם הגרמני במדיניות החוץ התוקפנית של גרמניה, וכי רק על ידי דה-מיליטריזציה של גרמניה ניתן יהיה לשמור על השלום באירופה. ראש הממשלה, נוויל צ'מברליין (Chamberlain), ראה בוואנסיטארט ובתורתו מכשול בדרך למאמצי ממשלתו להגיע להסדר עם גרמניה הנאצית, וב-1938 העביר אותו מתפקידו.

21 הכוונה כנראה לקבוצה של 78 יהודים (כולל 39 נשים ו-29 ילדים), ששחררו הגרמנים תמורת שחרור מקביל של קבוצת אזרחים גרמנים שנעצרו בארצות בעלות-הברית כראשית המלחמה, ואשר הגיעה לארץ ישראל בנובמבר 1942. אנשי הקבוצה הזאת מסרו את עדויות הראייה ששכנעו לבסוף את מנהיגי היישוב באמיתותן של השמועות על חורבן יהודי אירופה שנפוצו בארץ ישראל זה מספר חודשים. על קבוצה זו ראה, בין השאר: Walter Laqueur, *The Terrible Secret: Suppression of the Truth about Hitler's "Final Solution"*, Boston 1980, pp.

הגירה מחדש. חצי התקפתו כווננו אל עבר יהודים פולנים ואוסטרים. גרינבוים ציין, כי אלה האחרונים אף פעלו להקמתה של ממשלת "אוסטריה החופשית", והדגיש כי אנשי היטלר הצליחו להנהיג חוקים אנטי-יהודיים באוסטריה בקלות רבה כל כך, מפני שהאנטישמיות הייתה חזקה מאוד בקרב האוסטרים.

אהדת היהודים לצ'כים בולטת ביותר. אפשר ליחס זאת במידה מסוימת לעובדה, שאחוז היהודים מבין המהגרים מצ'כיה הוא ניכר מאוד. בנוסף לכך, היהודים מצביעים ללא הרף על הליברליות של הצ'כים, על הפילושמיות שלהם וכדומה. פרסומי התעמולה הצ'כית מושכים את לב המוני העם היהודי; אי אפשר לומר זאת על הפרסומים הפולניים. בימים האחרונים האשימה העיתונות היהודית את רקטור האוניברסיטה העברית, פרופ' ברגמן, שבדברו על המאורעות הנוכחיים באירופה, הביע בראש ובראשונה צער על גורל הצ'כים, וכך "הצטייר יותר כפטריוט צ'כי מאשר כפטריוט יהודי".

יחסה של דעת הקהל היהודית לרוסיה הסובייטית הובהר לא מכבר מכל הצדדים באופן ממצה. האופי הפרדוקסלי של יחס זה, המצטיין באהדה חמה, נעוץ בכך שכל היהודים, חוץ ממורדי האור האורתודוקסים, מגלים רגשי ידידות כלפי האימפריה הקומוניסטית. יש כמובן כמה יוצאים מן הכלל, ובאשר לעיקרון יש הסתייגויות, אך עם זאת, כלל הוא כלל, ועיקרון הוא עיקרון. רגשות אלה קיימים היו במלוא עצמתם עוד לפני יוני 1941, כלומר, בתקופה שהסובייטים היו נייטרלים ביחס לגרמנים, ובכל הקשור לפולין – בעלי בריתם של הגרמנים. לאחר שהסובייטים הותקפו על ידי הגרמנים, קיבלו רגשות האהדה אופי של התלהבות מובנת. (הם) רואים כברית המועצות גורם המסוגל להביא, לפני האחרים, להתפוררות עצמתו הצבאית של הרייך השלישי. התקוות שתולים כברית המועצות לא נחלשו למרות נסיגת הצבאות הסובייטיים, והן תתעוררנה מחדש ללא ספק ככל שיגדלו קשיי הגרמנים בחזית המזרחית במבצע החורף של 1942–1943.

ועוד נקודה אופיינית אחת: כל היהודים מדברים על האהדה היהודית לברית המועצות כעל תופעה ידועה, אך כאשר מזכירים הם את ביטויי האהדה שגילתה האוכלוסייה היהודית כלפי השלטונות הסובייטיים בשטחי פולין שכבשה ברית המועצות,²² הם מכחישים דברים אלה מכל וכול, ומודים באפשרות כזאת אולי במקרים בודדים.

יחסם של יהודי ארץ ישראל לפולין הוא מורכב ביותר ושונה בחוגים שונים. היהודים יוצאי פולין קשורים ללא ספק רגשית לארץ שנדרו ממנה, והם מגלים רצון

22 לאחר נפילת פולין טענו פולנים רבים נגד היהודים, כי האחרונים קידמו בברכה את פני הסובייטים בעת פלישתם לפולין המזרחית בספטמבר 1939, ובכך נגרו כמולדת הפולנית. האשמה זו העיבה על היחסים בין פולנים ליהודים כמשך כל שנות מלחמת העולם השנייה. לתיאור של עד ראייה לתגובה היהודית לפלישה הסובייטית, ראה מ. קליינבוים (משה סנה), "אל ד"ר נ. גולדמן – תזכיר על מצבה של יהדות מזרח-אירופה בראשית מלחמת העולם השנייה", גל-עד, ד'ה' (1978), עמ' 561–565.

עז לחזור. ברם, כמה מהם היו רוצים להבטיח את עצמם מכל הצדדים: הם רוצים לקבל אזרחות ארצישראלית בלי לאבד את האזרחות הפולנית, והם שואלים לא פעם בקונסוליות הפולניות אם הסדר כזה אפשרי. אחרים מיוצאי פולין, הצעירים, מתגייסים לשורות הצבא האנגלי, לאחר שקיבלו קודם לכן רשות מהשלטונות הפולנים.

היהודים הלא-פולנים מתייחסים בדרך כלל לפולין ולפולנים בחוסר אהדה ובחשדנות: הם רואים בנו אנטישמים מס' 2. הם מגבישים לעצמם את הדעה הזאת על סמך מקורות מידע מגוונים ביותר, שביניהם נמנים ללא ספק יהודים יוצאי פולין, המגלים רגישות-יתר והנוטים למצוא אנטישמיות גם במקום שאיננה או לנפח מקרים בעלי חשיבות משנית.

אם העיתונות העברית המקומית אכן משקפת את דעת הקהל היהודית כאן, [אפשר לומר כי] בשבועות האחרונים חלה הרעה ביחס דעת הקהל לנושאים פולניים. את הסיבות להרעה אפשר לחפש במקורות רבגוניים.

ראשית כול יש להזכיר את הפעילות הסובייטית, המבקשת לעורר סכסוך בין פולנים ליהודים בארץ ישראל. אין כל ספק, שלשורות הגולים הפולנים שעלה בידם לחצות את הגבול הפרסי הצליחו לחדור כמה סוכנים סובייטים. רבים מהם נמצאים כעת ללא ספק בארץ ישראל וכבר התחילו למלא את השליחות שהוטלה עליהם. גם ביקורם בארץ ישראל של שני חברי השגרירות הסובייטית באנקרה, שדיווחתי לך עליו בזמנו, לא היה נטול השפעה בתחום זה של הפעילות הסובייטית. הדיפלומטיה הסובייטית רואה בחיוב יצירת אווירה עוינת לפולין בקרב ההמונים היהודים בתקופה של ערב ועידת השלום. הסובייטים קושרים את בעיית היחסים בין הפולנים ליהודים בשאלת שטחינו שבמזרח, וליבוי היחסים האלה יכול לשחק לידהם ברגע שתפיסת עמדה בשטחים הפולניים על ידי הצבא האדום תהיה שוב בגדר האפשרי.

הציבור היהודי ככלל אינו רוחש אמון להבטחות שנתנה ממשלת פולין ליהודים.²³ הוא אינו מאמין שהממשלה רוצה – או אפילו אם היא רוצה, שתהיה מסוגלת – לקיים הבטחות אלה [העומדות] בניגוד לדעתו של הרוב המכריע של הציבור [הפולני]. נושא גיוסם של יהודים לצבא הפולני ברוסיה, ונושא חלוקת התרומות לגולים ברוסיה, הוצגו בקביעות כהוכחות ליחס השלילי לכאורה של הפולנים כלפי היהודים. השר קוט השקיע מאמצים רבים בעת שהותו בארץ ישראל כדי לשכנע את דעת הקהל היהודית, שבתחומים הנ"ל לא הייתה אפליית יהודים לדעת, ושכוונות ממשלת פולין כלפי היהודים הן כנות. קשה להעריך עד כמה נתנו היהודים אמון בהבטחות אלה. נתונים רבים מצביעים על כך, שהמתווך, שאמור היה להכשיר

23 בנובמבר 1940, ולעתים תכופות לאחר מכן, פרסמה ממשלת פולין הגולה הצהרות, שהבטיחו ליהודי פולין שוויון זכויות מלא בפולין המשוחררת. הטקסט של אחת הצהרות הללו מופיע ב: Krystyna M. Olszer, ed., *For Your Freedom and Ours: Polish Progressive Spirit from the 14th Century to the Present*, New York 1981, pp. 267-269

את הקרקע בקרב חוגים יהודיים מסוימים, דווקא חיבל בפעולותיו של השר קוט, או לפחות עיכב אותן. היה זה העיתונאי היהודי מוררשה ברנרד סינגר, שהגיע לארץ ישראל מרוסיה הסובייטית. דעת הקהל היהודית כולה התייחסה אליו באופן שלילי; הפניתי את תשומת לבו של השר קוט לעובדה זו לאחר בואו לארץ ישראל, משום שראיתי זאת כחובתי. פעילותו של סינגר בהמשך, שהצטיינה בחוסר טקט, ביהירות ובתוקפנות, עוררה בחוגים יהודיים אווירה של אי רצון וחוסר אמון. ייתכן שעלה בידו של השר קוט לתקן את תוצאות השיחות הבלתי מוצלחות הללו.

יתרה מזו, דעת הקהל היהודית בארץ ישראל מתייחסת בעוינות חסרת פשרות לנושא איש הנציגויות הממשלתיות והסוציאליות הפולניות כאן. דעת הקהל, בתמיכתם המלאה של חוגי מהגרים פולנים שמאלנים, מצביעה ללא הרף על כך, שהרבה עמדות פולניות רשמיות וציבוריות, בייחוד בתחום ההסברה, מאוישות על ידי חברים או אוהדים של המפלגות הפולניות האנטישמיות. יהודי ארץ ישראל, וכן חוגים פולנים שמאלנים, ציפו לשינוי עקרוני בתחום זה בעת ביקורו של השר קוט בירושלים. בינתיים נערכו כמה שינויים, אך אלה שהשמועות עוררו ציפיות לגביהם לא מילאו את התקוות שטופחו. היהודים אומרים בקול, שבמקום אנטישמי אחד בא אחר, ומזכירים את שמות עסקני ה-ONR²⁴ ששחררו מן הצבא כדי לעבוד בתחום העיתונות, ההסברה וכו'. אפילו מפי יהודים מתונים נשמעים דברים כגון: "איך נוכל להאמין להבטחות של ממשלת פולין, כשאפילו עכשיו, בזמן המלחמה, ואפילו כאן בארץ ישראל, היא מפקידה ענייני הסברה בידי אנטישמים?"

לדעת היהודים, ביקוריהם התכופים של חברים ואוהדים של המפלגות הפולניות בעלות המצע האנטישמי בארץ ישראל אינם נטולי השפעה. לא רק שדעת הקהל היהודית – שכפי שאמרתי, הינה רגישה יתר על המידה – רושמת כל הערה אנטי-יהודית המופיעה בדפוס, אלא שהיא חוזרת על התבטאויות מסוימות תוך ניפוח משקלן וחשיבותן. כך טוענים, שבעת שיחתו הראשונה עם מר גרינבוים מהסוכנות היהודית, השתמש ראש שירות ההסברה הפולני לשעבר במלים, שער היום חוזרים ומשמיעים אותן לעתים תכופות. ליתר דיוק, כאשר נסבה השיחה על מדיניות ממשלת פולין בשאלה היהודית, שאל מר גרינבוים אם המפלגה הלאומית, שאליה משתייך בן-שיחו, שינתה את תכניתה בשאלה היהודית.²⁵ מספרים שהוא ענה על

24 ראשי תיבות של Oboz Narodowo-Radykalny (המחנה הלאומי הרדיקלי), ארגון פוליטי פולני ימני שהוקם באפריל 1934. ארגון זה גילה נטיות פשיסטיות ואנטישמיות מובהקות. על יחס ארגון זה לשאלה היהודית בפולין, ראה: Pawel Korzec, *Juifs en Pologne: La question juive pendant l'entre-deux-guerres*, Paris 1980, pp. 228-232

25 המפלגה הלאומית (Stronnictwo Narodowe) הייתה המפלגה העיקרית של הימין בפולין ערב מלחמת העולם השנייה. המפלגה דגלה בניטול זכויות האזרח של היהודים בפולין וחזרה לסילוקם המוחלט של היהודים מהארץ. ראה: Joel Cang, "The Opposition Parties in Poland and their Attitude towards the Jews and the Jewish Problem", *Jewish Social Studies*, I:2 (1939), pp. 241-245

כך כדלהלן: "אילו שינתה המפלגה הלאומית את תכניתה בשאלה היהודית, הייתי פורש ממנה". היהודים טרחו להפיץ את התשובה הזאת למחרת בכל יישוב יהודי בארץ ישראל. גם התבטאותו של אחד העסקנים הלאומיים באספת-עם בטהרן זכתה לפרסום דומה; טוענים שבנאומו הצהיר הלה בגלוי, שייסורי היהודים בפולין אינם מענייניו. לדברי היהודים כאן, חוגים מסוימים ברעת הקהל הפולנית משמיעים את הדעה, שהדיעות על האכזריות הגרמנית האנטי-יהודית מופרזות ביותר. לדברי אותם חוגים, אפילו הדו"חות שנתקבלו אצל ממשלת פולין מהמולדת ושהועברו ליהודים אינם אלא Greuelpropaganda [תעמולת זוועה]. כך גם מופצות ברבים בעקביות ידיעות על האנטישמיות ההולכת וגוברת בפולין, וידיעות על השמדת יהודים מלוות פרשנות מיוחדת במינה, בנוסח: הגרמנים חריופו את הפעולות האנטי-יהודיות מתוך רצון לעורר לחץ יהודי על ממשלות בעלות הברית, כדי שאלה תלכנה לקראת הסכם שלום על מנת לאפשר הצלת שארית היהודים בתחום אירופה הכבושה. שלום כזה הוא לעת עתה מוקדם מדי, חלקי ומנוגד לאינטרסים של פולין. לפיכך יש להתנער מתמיכתנו בפעולות היהודים המכוונות להביא בפני דעת הקהל העולמית את המידע על הקורה ליהודים בפולין. אך לדעת פוליטיקאים יהודים, הדבר המזיק ביותר לאינטרס הפולני, הוא הטענה שמפיצים חוגי המהגרים האנטישמים בארץ ישראל, לפיה ההצהרות של ממשלת פולין בשאלה היהודית הן תולדה של שיקולים קוניוקטורליים גרידא, אין הן אמיתיות, איש אינו מתכוון לממשן, ואיש בציבור הפולני אינו עומד מאחוריהן.

פעילות זו של החוגים האלה מובילה – בלי שהם מודעים לכך, כמובן – לאותן תוצאות כמו פעילות הסוכנים הסובייטים, כלומר, לגיוס דעת הקהל היהודית נגד פולין בתקופה שבה צפויים לנו ניסיונות ומאבקים קשים. כיצד משפיע הדבר על יהודי אמריקה, באיזו מידה משפיעה העיתונות המקומית על דעת הקהל היהודית העולמית, באיזו מידה ימצאו הלכי רוח אלה של יהודי ארץ ישראל הד במסדרונות ועידת השלום – קשה להעריך מכאן. מכל מקום, חוגים פוליטיים יהודיים תופסים את המדיניות הפולנית כלפי היהודים כבלתי אחידה ביותר; הם מרגישים את אכזבתם [שהחלה] מרגע ההצהרה של הממשלה הפולנית²⁶ [ונמשכת] עד הרגע הנוכחי, ולעתים קרובות הם מציינים, שעתה יש להם אמון רק עוד בשמאל הפולני, וכי רק עם נציגיו יוכלו לדבר בכנות על דו-קיום פולני-יהודי בעתיד ועל ההכנות לוועידת השלום. הצהרות כאלה מסבירות את העניין העצום שמגלים חוגים יהודיים בביקור של השר סטאנצ'יק בארץ ישראל, האמור לצאת בקרוב אל הפועל.

26 הכוונה להצהרת הממשלה מ-3.11.1940. דבר שוויון זכויות ליהודים בפולין המשוחררת. ראה: *Reprezentacja Żydostwa Polskiego, Sprawozdanie Z działalności z latami, 1940-1945*, n.p. n.d., pp. 8-10

בשלחי לך, ארוני השר, את הדו"ח הנ"ל, אני משאיר לשיקול דעתך ולהחלטתך, אם להעביר העתקים שלו לנציגויותינו. ייתכן שכמה מהיריעות הכלולות בו תהיינה לעזר לשגרירויותינו בקויבישב ובושינגטון.

(-- ויטולד ר. קורסק
הקונסול הכללי